

سیر اصلاحت در تاریخ ایران

محمد قانع رودمعجنی

سر شناسه : قانعی رود معجنی ، محمد ، ۱۳۳۷ -

عنوان و نام پدیدآور : سیر اصلاحات در تاریخ ایران / محمد قانعی رود معجنی .

مشخصات نشر : مشهد : نیکبخت ۱۳۹۵ . مشخصات ظاهری : ۲۷۱ ص ۲۲X ۲۲ س م .

شابک : ۹-۳-۹۱۵۶۲-۹۶۴-۹۷۸ وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه : ص ۳۰۳-۳۰۱۲ ، همچنین به صورت زیر نویس .

موضوع : اصلاحات اجتماعی -- ایران موضوع : Social reform -- Iran

موضوع : تحولات اجتماعی -- ایران -- تاریخ موضوع : Social change-- Iran -- History

رده بندی کنگره : ۹۱۳۹۵ س ۲ق/۶۳ DSR رده بندی دیویی : ۹۵۵/۰۴۰۴۴

شماره کتابخانه ملی : ۴۴۸۶۹۲۸

نام کتاب : سیر اصلاحات در تاریخ ایران

نویسنده : محمد قانعی رود معجنی

ناشر : انتشارات نیکبخت ۰۵۱۳۶۲۲۲۶۵۸

حروفچینی : حروفچینی نیکبخت ۳۶۲۱۹۵۰۸

چاپ : نیکو

نوبت چاپ : اول - زمستان ۱۳۹۵

شمارگان : ۲۰۰۰ جلد

طراح جلد : محمد امیدوار رود معجنی

قیمت : ۱۶۰۰۰ تومان

شابک : ۹-۳-۹۱۵۶۲-۹۶۴-۹۷۸

ISBN 978-964-91562-9-3

کلیه حقوق چاپ محفوظ و مخصوص است

اصلاح (Reform)

۱۳	تعریف اصلاح
۱۳	تفاوت اصلاح و انقلاب
۱۴	اصلاح در آموزه های دینی
۱۶	رابطه نقد و انتقاد با اصلاح
۱۷	انواع اصلاحات
۱۸	اطلاع طلبی در ایران
۱۹	تاریخچه اصلاح طلبی در ایران
۲۰	اصلاح طلبی در ایران پس از انقلاب اسلامی

اصلاحات زردشت

۲۳	اصلاحات اعتقادی
۲۶	اصلاحات اقتصادی و کشاورزی
۲۷	منع خوردن شراب ستر (ممه)

اصلاحات کورش

۳۰	اعتراف مورخان
۳۱	مدارا با ملل مغلوب
۳۱	مبارزه با برده داری
۳۲	احترام گذاردن به دین و آیین مردم
۳۲	رفتار حکیمانه با ملل مغلوب
۳۳	قضاوت مورخین در مورد کورش
۳۴	منشور کورش ، کهن ترین بیانیه ی حقوق بشر

اصلاحات داریوش بزرگ

۴۲	ایجاد تشکیلات منظم سیاسی ، اقتصادی و نظامی
۴۳	تشکیل سازمان بازرسی
۴۴	راه سازی
۴۶	ایجاد نظام پولی واحد
۴۶	سیستم مالیات
۴۸	اصلاحات کشاورزی
۴۸	اصلاحات اداری
۵۱	سیاست تسامح مذهبی
۵۲	ساخت کاخ در شوش
۵۳	بنای تخت جمشید
۵۴	کاخ تچر

فهرست مطالب

اصلاحات مزدک

۶۰

اصلاحات اقتصادی

۶۱

اصلاحات اجتماعی

۶۲

سخن آخر

اصلاحات خسرو انوشیروان

۶۴

اصلاحات آموزشی

۶۵

اصلاحات مذهبی

۶۶

اصلاحات نظامی

۶۸

اصلاحات اقتصادی

اصلاحات عبدالله بن طاهر

۷۱

اصلاحات شاورز

۷۲

اصلاحات مالی

۷۳

تعدیل و تنظیم مالیات

اصلاحات در دوره ی سامانیان

۷۶

احیای زبان و ادب فارسی

۷۸

استقلال سیاسی و هویت ملی

۸۰

سیاست مذهبی سامانیان

۸۲

سیاست فضیلت سالاری

۸۳

اصلاحات اداری

۸۴

تاسیس مدارس

اصلاحات عضدالدوله دیلی

۸۷

توجه به دانشمندان و طالبان علم

۸۸

گزینش کارگزاران با تدبیر، عادل و شجاع

۸۸

ترویج تساهل و تسامح

۸۹

اصلاحات عمرانی

۹۲

سایر اقدامات عضدالدوله

۹۲

قضایات در مورد عضدالدوله

اصلاحات خواجه نظام الملک طوسی

۹۵

تاسیس رصدخانه

۹۵

مدارس نظامیه

۹۶

واگذاری امور کشور به افراد لایق و کاردان

۹۷

تلاش در جهت زنده کردن سیستم برید

۹۸

اجرای نظام اقطاع

۹۹

نظارت بر بازار و جامعه توسط محتسب

۱۰۰

انتقادات وارد بر خواجه

فهرست مطالب

اصلاحات سلطان محمود غازان خان

۱۰۲	اصلاحات اقتصادی
۱۰۶	اصلاحات قضایی
۱۰۸	متناسب نمودن مهریه ی ازدواج و منع کابین زیاد
۱۰۹	منع تکلم به کلمات کفرآمیز
۱۰۹	اصلاح ایلچی
۱۱۰	محافظت رعایا و دفع ظلم از ایشان
۱۱۰	مبارزه با فقر و فحشا
۱۱۱	تاسیس سر «قانون الامور»
۱۱۱	منع عرب سكرات
۱۱۱	احداث مساجد و حاکم سراسر کشور
۱۱۲	ابطال بت پرستی و ...
۱۱۲	تشکیل قوریلتای استانی

اصلاحات خواجه نصیرالدین طوسی

۱۱۶	ساخت رصدخانه مراغه
۱۱۷	اصلاحات فرهنگی و علمی
۱۱۹	نقش خواجه نصیر در فروپاشی دولت عباسی
۱۲۰	خواجه نصیر و موقوفات

اصلاحات خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی

۱۲۲	اصلاحات فرهنگی
۱۲۳	ربع رشیدی
۱۲۶	قضاوت در مورد خواجه رشیدالدین

اصلاحات شاه عباس اول صفوی

۱۳۰	بازسازی سازمان ارتش
۱۳۲	ایجاد جامعه ی فضیلت سالار
۱۳۴	ایجاد امنیت در جامعه و بازگرداندن نظم به کشور
۱۳۵	اقدامات رفاهی شاه عباس
۱۳۷	سیاست مذهبی شاه عباس
۱۴۰	سخن آخر

اصلاحات کریم خان زند

۱۴۳	سیاست کشورداری
۱۴۵	سیاست مذهبی
۱۴۸	اقدامات اقتصادی کریم خان

اقدامات عمرانی کریم خان

انتقادات وارد بر کریم خان

فهرست مطالب

اصلاحات عباس میرزا نایب السلطنه

عباس میرزا بنیادگذار نوگرایی در ایران

اصلاحات نظامی عباس میرزا

اصلاحات آموزشی عباس میرزا

اصلاحات قائم مقام فراهانی

اصول و مسئولیت های قائم مقام

مخاطبت قائم مقام با شروع مجدد جنگ با روس ها

استعمارتستیزی قائم مقام

انتقاداتی که بر نام مقام وارد است

اصلاحات میرزا تقی خان فراهانی (امیرکبیر)

جوانی و خدش دیوان

تحول فکری در برخورد با تمدن غربی

صدارات امیرکبیر

اصلاحات مالی و اداری

اصلاحات نظامی امیرکبیر

سیاست خارجی امیر و اصلاحات او در این مورد

اصلاحات و نظم میرزا تقی خانی

اصلاحات اقتصادی امیرکبیر

اقدامات علمی و فرهنگی

سیاست مذهبی امیر

سایر اقدامات امیرکبیر

اشتباهات و ایرادات وارد بر امیرکبیر

اصلاحات میرزا حسین خان سپهسالار (مشیرالدوله)

معرفی مشیرالدوله و ویژگی ها

اصلاحات قانون گذاری سپهسالار

برخی نوآوری های قضایی

تدوین قانون اساسی و تشکیل مجلس تنظیمات

پیشرفت های اقتصادی دوره سپهسالار

راه و راه آهن

تحول روزنامه نگاری

اصلاحات نظامی

خدمات عمومی و نوآوری های دیگر

اصلاحات سید جمال الدین اسدآبادی

۲۰۹	سید جمال و تبلیغ اتحاد اسلام
۲۱۱	سید جمال و استبداد
۲۱۲	سید جمال و استعمار

فهرست مطالب

۲۱۳	ايرادات وارد بر سيد جمال
-----	--------------------------

اصلاحات کلنل محمد تقی خان پسیان

۲۱۷	تلاش کلنل برای ایجاد حکومت جمهوری
۲۱۸	اقدامات اقتصادی کلنل در خراسان
۲۱۸	کلنل و اداره ی امور آستان قدس رضوی
۲۱۹	اقدامات ع رانی و خدمات همگانی کلنل

اصلاحات رضا شاه پهلوی

۲۲۳	تغییر ساخت و نوسازی ارتش
۲۲۴	اقدامات فرهنگی رضاشاه
۲۲۸	اقدامات اجتماعی رضاشاه
۲۳۰	اصلاحات آموزشی رضاشاه
۲۳۲	اصلاحات اداری و مالی
۲۳۳	اصلاحات کشاورزی
۲۳۵	تاسیس راه آهن سراسری
۲۳۷	توسعه صنعتی رضاشاه
۲۳۹	مبارزه با نفوذ خارجی و العای کاپیتولاسیون
۲۴۱	سایر اقدامات رضاشاه
۲۴۴	سخن آخر در مورد رضاشاه

اصلاحات دکتر محمد مصدق

۲۴۶	ملی کردن صنعت نفت ایران
۲۴۸	ترفيه حال کشاورزان و مستمندان شهر و کارگران
۲۴۹	توسعه اقتصادی
۲۵۰	اصلاحات مالی
۲۵۱	اصلاحات در آموزش و پرورش
۲۵۲	اصلاحات در بهداشت عمومی
۲۵۲	اصلاحات در دادگستری
۲۵۳	بنیاد گذاری نهادهای دموکراتیک
۲۵۷	سخن آخر در مورد مصدق

نتیجه گیری

۲۶۰	نتیجه گیری
-----	------------

کتابنامه (منابع و مأخذ)

۲۶۳	منابع و مأخذ
-----	--------------

مقدمه

سرزمین ما ایران، زخم‌ها بر پیکره و دردها در سینه دارد که گاه درمان و گاه درون «تهادی» شده است. این دردها نگاه مردم را از زمین گرفت و در آسمان رها نمود. فره ایزدی پادشاهان را با نیروی ماورایی در هم آمیخت تا ارمغان آن چهل و ترس تاریخی باشد. در ایران بیدادها، مصلحان و آزادمردانی پا به عرصه‌ی جامعه گذاشتند که هم اکنون نیز برای رهایی از «بحران هویت» باید از آن‌ها یاری جست. آنانی که نام را فدای نان نکردند و به این مردم جان دوباره بخشیدند، اینک با تجلیل از اندیشه‌های آنان، پاسداشت گفتمانی شده ایم که نیاز جامعه‌ی آفت‌زده‌ی ماست:

گفتم آن رحیمت کی عزم صلح دارد
گفتا مگوی با کس تا وقت آن سرآید

آری سخن از اصلاحات است، اصلاحاتی که به تن مرده‌ی مردم ما، جان داد و ما در دورهای مختلف تاریخ سید پیروزی موثر عقل بر ظلمت چهل بودیم، به «تعطیلات تاریخی» رفتیم و برون رفت ما از این تنگنا، مرهون ندای امید آفرین آنان بود، تدبیر و لیاقت آنان بود که ما را از پیچ‌های تاریخی، با کمترین هزینه عبور داد.

قبل از حمله‌ی اعراب، مسلمانان چون زردشت، مزدک و مانی از اصلاحات فکری فرهنگی و مبارزه با خرافات گفتند و کورش کبیر همگان را به صلح جهانی و مدارا با دیگر ملت‌ها دعوت نمود و از کثرت‌گرایی فرهنگی و مذهبی «ارارالیم» سخن به میان آورد.

اگر دشنام فرمایی و گر نفرین دعاگویم
چرا تلخ می‌زیبد لب لعل شکرخواه

داریوش بزرگ ضمن توسعه‌ی امپراتوری ایران در بازسازی آن تلاش‌ی وافر انجام داد. خسرو انوشیروان ساسانی نیز گام‌هایی برداشت. با ورود اعراب به خاندانی غم‌انگیزی است ایرانیان سلطه‌ی آنان را نپذیرفتند و از تاکتیک‌های مختلف برای حفظ و بسط هویت فرهنگی خود استفاده نمودند. در این مسیر طاهریان و صفاریان شروع‌کننده و سامانیان و آل بویه را می‌توان کامل‌کننده اقدامات آنان دانست. گاهی چون غازان خان مغول، خود به اصلاحات روی آوردند، گاهی چون برمکیان، قایم مقام، امیرکبیر و ... با وارد شدن به ساختار سیاسی معیوب به اصلاح دست زدند و یا چون سید جمال خارج از ساختار سیاسی ناقد قدرت شدند و زمانی چون مصدق به صورت فراگیر و بنیادی موجد کارهای بزرگ شدند. بهر حال گزینش این شیوه‌ها با توجه به شرایط موجود و حاکم وقت متفاوت بود.

این ققنوس ایران زمین ، هر زمان که مورد تهاجم (درونی و بیرونی) قرار گرفت ، باز تخمی کاشت و رشد نمود و سبز شد . و هیچ گاه در فرهنگ مهاجم هضم نشد ، فردوسی از احیای فرهنگ ایرانی گفت و حافظ از نقد جامعه ی دینی زمان خود و مولانا از انسانیت و عشق :

عشق قهار است و من مقهور عشق

چون شکر شیرین شدم از شور عشق

عاشقان در سیل تند افتاده اند

بر قضای عشق دل بنهاده اند

بر این باوریم که حرکت های خشن و بدون فرهنگ سازی ، نه تنها باعث تغییرات بنیادی در جامعه نخواهد شد بلکه سد راه تحولات بنیادی خواهد شد . چرا در طول تاریخ ایران ، استبداد باز تولید شده است ؟ در جوامع توده وار اگر همراهی توده ها با جریان اصلاحات به صورت یک آرمان مشترک مطرح نشود مصلحان کار سخت و دشواری را در پیش خواهند داشت . و همان می شود که پس از قتل قایم مقام به دستور محمدشاه ، توده ها آن جنایت را به یکدیگر تبریک می گفتند و یا پس از کودتای ۲۸ مرداد و دستگیری و زندانی شدن مصدق ، کاشانی آنرا نتیجه ی عدل خداوندی خواند . مجازات مصدق را مرگ دانست .

دست و پایی می توان زد بند اگر به دست و پا نیست

وای بر حال گرفتاری که بندش بر دل است

شاید بتوان گفت میرزاده ی عشقی با آسیب زدن به جریان اصلاحات به این نتیجه رسید که قبل از اصلاحات اقتصادی ، سیاسی و اجتماعی ، ما نیاز به اصلاحات در حوزه ی فرهنگ داریم .

تا خرنند این قوم رندان خرسواری می کنند

وین خران در ریزش بر آه و زاری می کنند

اینجاست که تاریخ می تواند با شناخت گذشته و تحلیل آن ، چشم انداز تازه ای را به صورت علمی ترسیم کند . اقبال لاهوری در این مورد چه زیبا گفته است .

داستانی ، قصه ای ، افسانه ای ؟

چیست تاریخ ای ز خود بیگانه ای

آشنای کار و مرد ره کند

این تو را از خویشتن اگه کند

از نفس های رمیده زنده شو

ضبط کن تاریخ را پاینده شو

خیزد از حال تو استقبال تو

سرزند از ماضی تو حال تو

در نوشته ی حاضر به شرح اصلاحات و اقداماتی که توسط برخی حاکمان و سیاستمداران ایران انجام پذیرفته پرداخته شده است. این اصلاحات یا جنبه ی اعتقادی و فکری داشته است مانند اقدامات زردشت، مانی، مزدک و ... و یا صیغه ی فرهنگی و دیوانی مانند کارهای خواجه نظام الملک، خواجه رشید الدین فضل الله و ... و یا اصلاحاتی که بیشتر عمرانی و اقتصادی است مانند اقدامات داریوش، شاه عباس و ... و یا اصلاحاتی فراگیر و بنیادی مانند اصلاحات مصدق.

اما آنچه باعث شد تا موضوع «سیر اصلاحات در تاریخ ایران» انتخاب شود مربوط به دوران تحصیل من در رشته تاریخ در دانشگاه است که ذهنم را به خود مشغول کرده بود و آن اینکه در هر مقطع از تاریخ کشور که پیشرفتی حاصل شده و مردم در رفاه و آسایش نسبی بوده اند - مانند دوره شاه عباس که سفرنویسان اروپایی معترفند که مردم ایران از اروپائیان هم زندگی بهتری داشته اند. علت آن اقدامات اصلاحی حاکمان یا سیاستمدارانی بوده که با اندکی تساهل و تسامح و آن هم به طو محدود و با مشارکت حداقلی و قطره چکانی برخی از صاحبان اندیشه توانسته اند زمینه ی رشد استعدادها و شکوفایی آن را فراهم سازند و از توان عده ای از صاحبان خرد بهره جسته و با مدیریت و نگاه رباتیک صحیح و مبارزه با فساد و رشوه و اختلاس موفق به اجرای آن اقدامات شده اند.

البته این به معنای آن نیست که یک فرد در تمام زمینه ها اقدام به انجام اصلاحاتی نموده باشد. بلکه چه بسا ممکن است پادشاهی در زمینه های عمرانی و اقتصادی اصلاحاتی انجام داده باشد اما در زمینه ی دموکراسی و تحمل صدای مخالفان کارنامه ای منفی داشته باشد.

لذا مشتاق شدم که روزی اقدامات اصلاح گران کشورم را در حد توان روی کاغذ بیاورم. تا اینکه دولت اصلاحات به ریاست جمهوری محمد خاتمی در دوم خرداد ۱۳۷۶ در ایران بر سر کار آمد. این دولت با مشرب فکری اصلاح طلبی و اجرای سیاست های تنش زدایی و گفتگوی تمدن ها در سیاست خارجی و تعامل در داخل و با شعار «عزت، حکمت و صلح است» توانست علی رغم همه ی مخالفت ها و کارشکنی ها از طرف جناح رقیب که مدام برای دولت بحران ایجاد می کرد باز هم موفق ترین دولت در طول دوران جمهوری اسلامی باشد، و عملکرد اقتصادی آن بر اساس آمار بانک مرکزی و مرکز آمار موفق ترین رشد اقتصادی را در دولت های بعد از انقلاب داشته است. و این در حالی بود که بهای نفت در حد بسیار پایینی بوده است. لذا این حاصل نشد مگر با اجرای سیاست تنش زدایی و پرهیز از تنش زایی.

البته این حقیر مدعی نیست که در این موضوع گسترده و مهم، حق مطلب را به جای آورده است و مطالب کامل و بی نقص است، بلکه در حد بضاعت خود تا آنجا که در توان داشتم به موضوع پرداخته ام.

لازم به توضیح است که در این نوشتار بنا نبوده که شرح اقدامات هر سیاستمدار و حاکمی که در ایران جاده، راه آهن، کارخانه، پل و غیره ساخته و منابع ثروت خیز کشور را به کار انداخته و یا قشونش را آماده ی کارزار ساخته و کارگزارانش را ناندار کرده، قلمی شود. بلکه هدف شرح اصلاحات افرادی بوده که اقداماتشان تغییراتی در رشد و توسعه ی کشور داشته و بر ساخت سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و یا اقتصادی جامعه ی ایران تاثیر گذاشته است و تحول تدریجی در این مرز و بوم ایجاد کرده است.

نیک می دانیم به علل زیادی از جمله تغییر زیاد سلسله های حکومتی، وجود روحیه ی قهرمان گرایی و نیاز به قهرمان جهت تغییر در بین مردم ایران و عدم وجود یک سیستم حزبی واقعی - حداقل در دوران معاصر، این اصلاحات نهادینه نشده و چه بسا توسط حاکم و یا رژیم بعدی به دلایل سیاسی کنار گذاشته شده و تجربه ای جدید برای اصلاح امور در دستور کار قرار گرفته است. نه شاید ما را مصداق این سخن قرار دهد که چه شوربخت ملتی که تاریخ خود را به ریشخند بگیرد. به امثال آن روز که ما هم بتوانیم ایرادات و نقاط ضعف و منفی خود را در کشورداری با اصلاح ز طرف نسیم تا نیاز به تخریب و دگرگونی و انقلاب از جامعه ما رخت ببرند. چون در جهان پیشرفته ی امروز دوره ی انقلاب نمودن سپری شده است، زیرا انقلاب ها باعث نابودی زیرساخت ها و امکانات سرمایه ای مادی و معنوی کشورها می شود و بنا به ضرب المثل معروف باید با هزینه ی اندک جلویک ص، بزرگ را گرفت.

در پایان لازم می دانم از راهنمایی ها، شهرهای فاضل و ارجمند استاد دکتر محمود فتوحی رودمعجنی و همکار و دوست فرهیخته ی آقای براتی که مرا در این مسیر راهنمایی و کمک کردند و همچنین از همسر عزیزم به خاطر صبوری و مساعدت های سپاسگزاری کنم.

محمد قانع رودمعجنی

زمستان ۹۴